

ש. שלום: על «הקול הנעלם»

(להופעת כתביו המקובצים בשמונה כרכים)

מאת נפתלי טוקר

אין דרכה של הביקורת להתחשב בדעתו של אמן היצירה על מעשה אמנותו העומד להתבקר, אין לה ענין בחיזית עולמו הפנימי ועיקרי כוונותיו בתכנית היצירה הנבדקת במבחנה. אלא מבקשת היא לנסוק את דין היצירה מתוך בדיקת הבחונים האמנותיים הנלמדים לפסוק קריאת הטקסט הספרותי. אולם בדיקה טכסטואלית גרידה, מתוך הברדת היצירה מיוצרה, מטבעה שתשגה בפסיקה מפני שלא תמיד תרד לעומק השתיי עד כדי הכרת המעיין המשפיע מימיו לכל שלוחות האילן, הלכך יש מחלוקת מתמדת בין המבקר ליוצר ביחס להבנת היצירה. שכן היוצר יודע את נפש יצירתו בהרמוניה של סיבה בלסטובב, היא אצלו אספקלריה מובקעת ל"אני" הפנימי, הרוחני, בניגוד להבדדה הנזכרת אצל המבקר. באופן זה קיימת גם מחלוקת בינו ובין אחרים מפרשניו ביחס לפשוטו של מקרא יצירתו ומדרש סמלי. נראה לו כי אפילו אלה שחדרו לעומק לשרשי יצירתו שגו בקביעות הערכות מסוימת — מקצתם מפני הנהגה מוטעית של מקרא סתום שהגדרו אף נעלם ממנו או נדחק מתוך כוונה שתסתבר להלך, ומקצתם משום שניגשו לבחון את מסלול יצירתו בקטיגוריות שאולות משירת הנכר.

דים בשורה אחת עם שירת היחיד שלו ושל משוררים גדולים אחרים. מהרואי להדיש שאין המשורר מכליל עצמו בכללם של אלה. אין הוא מייצג את אבותיו בחיי המעשה ובהתנהגותו יום יום. אלא כל שצוינו בשיר לעיל: בעמקי נשמתו הסביבו ציונים, והציונים האלה מצויים עליו ללכת בעולם השירה והיצירה שלו. ואפילו חולין שבתולין — בדרכם הם אספר להבין שלגבי שלומי אמר — ני ישראל חינכן התיחסות בת שתי פנים לדרך יצירתו זו: יש מי שיכול לראות בה חילון הקודש. שהרי המ- שורר מבטא את עולם החולין שהוא סוף סוף חי בו בקטגוריות של הקור דש שירש מאבותיו. אבל שי שיוכל לראות ביצירתו מקום קידוש החולין, ולא יהיה רחוק בפירושו זה ממקור רוח ידועים בקבלה ובחסידות.

מתוך כך יובן אף תיחוס המשורר למבדילים בין שירת היחיד לשירה האקטואלית שלו. הללו ניגשים ל"יצירתו בכלים שאולים משירת הנ- כר. מעולם הנצרות שהבדיל: "יתנו לקיסר אשר לקיסר ולאליקים — אשר לאליקים". לגבי אין מחציה בין זה עולם ובין אחרים. ממילא כל שהי כוונת של הזמן היא גם שאלת הנ- צה. שעליו להיאבק עמה ולמצוא לה ביטוי. באופן כזה אצל כל אומה ולשון, שירה מולדת נקראת שירה פטריוטית. ושירה של יצירת כפירה נקראת שירה סוציאליסטית. בתפיסת ה- עולם היהודית-השרשית שלו, ש- רת ציון היא, כמו אצל ריה"ל, שירת לב העולם, ושירת העבודה היא כו- בזמן השירה של עבודת יום הכיפור- רים. כפי שניסה לתאר בספרו ה- אוטוביוגרפי, "עליית חסידים".

מכל מקום, מבקש המשורר לשוב ולהדיש, שאל ימיו שבדבריו אלה כאלו הוא מעמד עצמו במתיאצתם של אמוריים וצדיקים אחרים. — הוא רק אמר שיצירתו עומדת בתוך הייכל הזה. יתכן שיש להתייחס על המרחק בין היי יום יום שלו ובין חיי הנצח של יצירתו. ובאמת הוא עצמו מנסה להתגבר על הקוג- נולקס הזה, מתוך שהוא גותן פירוי- שים קוסמיים, כלל-עולמיים, למוש- גים דתיים מגורמים. יתכן, כאמור, שבין יראים ושלמים יהיו שיראי פשיעה בתפיסת עולמו זו, אבל אין אדם יכול להתכחש למה שהוא סביר שזה קולו של הנעלם הדובר אליו.

יש קרד שלו פננת נגד השירה האקטואלית שלו שרצונת לייחס לה מתח שירי מוצט יותר מלשירת היי- חיד שלו, כאלו, "בל מה ששירתו נאית, מובנת יותר", אקטואלית יותר, יותר מתנכרת היא לעצמה ולאבדת ממשות". למעשה כבר רמז המשורר בדבריו הקודמים, שהתכונה הזאת באה רק משום שהוא רוצה פה להתחבר עם כלל ישראל ולדבר בל- — סוקר המשך — שנו — לשון המלחמה והקינות וה- תפילות. כל מי שמבליע ניגונו בני- גון של הכלל מן הכרת שיוותר על צמנים המורים לו בלבד.

גם שירתו התנכית שואפת לשקף את העולם היחיד ואת תפיסת היחיד שלו בתוך תמונת ועוליות שנמ- סרו לנו בספר הספרים. הוא רואה את ספר הספרים כעולם חי שהוא מת- בסא בתוכו. וכשם שהקבלה שאפה להוציא ניצוצות מכל דבר, כך משי- רד וישרה יעודם ושליחותם להקיף יותר ויותר מעולם ומלואו ומכל ה- עולמות. מן העבר ומן ההווה ומן העתיד. לדעתו אנו יכולים לשפוט על ערכם של משורר העולם לפי מדידת השטחים והעולמות שהקיפה שירתם.

מכאן גם תשובה לשאלה בענין "שירת הרציפות". אין זו שאלה אמר- נחית אלא שאלה של כוח ההיקף של המשורר. רציון זה בא על ביטויו בשירו, "הגער והנביא". המשורר הר- אה את, שהנער שגולד מברכת הנ- בא אל שם, שאין בכוחו להכיל את עוצמת השמש — שמש ההתגלות והוא מת. אלא הנביא מחיה אותו ומתוך שהוא קושר אותו אל הציוני- רות של השפע העולמי שהוא הגיע אליו, הנמשל האקטואלי: המשורר סבור ששירת העכשווית היא שירה של משוררים צעירים שעדיין אין בהם הבנת חרות עולם ותקופות, "עבר", אלה מהם שיעמקו ויחזיקו אפקיים אין ספק שיגיעו אליהם. אך אלה שלא יגיעו דינם כדון פרפרים בני יומם המשוררים את ספרותנו בכמה צבעים יפים, אבל את התמונה הכו- ללת העולה מן הצבעים האלה יתנו רק אלה שיבואו אחריהם ויהא בהם כתייגה גדול יותר וחובקי-ורעות" עולם נרחב יותר.

ודאי שתקופת ילדותו של כל יוצר מהווה כשבילו מעין יניקה, ולגבי עממים שהוא רואה בתקופה זו סמלים וציוני דרך למה שבא בחייו אחר כך. ואולם אין הוא שייך לאלה המשוררים הנשארים תקועים בתוך תקופת ילדותם. מפני שייחודו של המשורר — כפי שצויין כבר לעיל — להוציא ניצוצות מעולמות נרחבים ומצוינים יותר ויותר.

עם כל רצונו לא להיות גבול לכל אדם הוא מוכרח להרות על האמת שיש בנראה בכל זאת פגולות מיי- חדות המשורר שמבדילות אותו מיד- חיו. אמירת זו אינה מבליה אותו ליד- באווה או התנשאות משני טעמים: או כשם שהיוצר המשורר נבדל בסגור- לחותו ושיירותיו כך הוא נבדל גם כי אפשרויות הנפילה שלו. כלומר, עשוי הוא להיות לא רק נעלה על אחיו אלא גם נמוך ושפל מהם מדרגות אין קץ. וזו אולי הבעיה הגדולה העומדת לפני כל משורר, אם התבד- לחו מאחיו תהפך למלאכות או לשטניות, הטעם השני: משורר אמת מרגיש, שכל מה שיש בו הוא משל אחרים. שהכח של היחיד לא נברא אלא מכח הציבור, והוא גולד לחיות לו לפה. רעיון זה בוטא בשיר, "כתר מלכות", שבו ניצב אדם בין הרי- צות ומרגיש כאלו השמים מעטרים אותו בכתר מלכות. אבל בו ברגע הוא מתחלחל ומסיר את כתר המל- כות ממראשו ומניח על האדמה ועל העשב ואומר להם: משלכם הגדולה- משלכם התפארת.

חזות היצירה ניסה המשורר לבסא ב, ויזמו של צפנת"ח הללו בתוך הרומן שלו, "הגד נא ככה", הם הם הרגעים שבהם מרגיש היוצר שהוא ח, "הקול הדובר" אליו חד הוא. שאין יצירה בין שיבקש בו להתבטא ובין מה שהוא מבטא ומעצב.

לפי תפיסת עולמו ב"אני" כלים לים הרבים, ב, "משורר" כלול השם. איז פלא איפוא, שרצונו לדבר אל העם שישמע עליו, ואולם כשם שיש הרגעים של אלוטיות בתוך שמת המשורר עצמו, כך יש שהוא מרגיש בהקצרה הוה, מלוגי אלמוני, הוא מכוון לבו כלפי קורא לא-ידוע בן דורו או בן סביבתו אלא לדור ולי- חדות שמתכסם בדבריו נבעו ואליהם הם חורמים.

סריו...") העדר שם האליקים הניע גם רבים לראות ביצירתו כפירה. כאילו המליך את עצמו, חס ושלום, במקום אליקים. אך נאמת אין הדבר כן. שהרי ידוע בקבלה שהספירה "מלכות" נקראת גם, "אין וגם, "אני". ונאמר ב, "שפע של": "אין הבדל בין הנשמה ובניו יעלה... רק שהיא הכל... והנשמה היא חלק... מאורו הגדול". עד כדי כך העו להתקרב בכנורים של שירתו אל המקור הנסי- תר הזה.

אף יש גורסים כי שירתו היא מיווג של מיסטיציזם קבלתי-חסידתי. שירש מאבותיו המקובלים שידעו לקשור קשרים בין, "אתגליא" (לעו- לם הנגלה) לבין, "אתכסיא" (העני- לם הנסתר)... עם סימבוליים פיוטי- ארופים. ואמנם שירתו היא סימבול- יסטית כשם שהמקור ממנו שאב ה- משורר, נאמר: כתבי הקודש; הוא במידה ידועה סימבולי לפי הנוסחה של סרטים. אלא כשם שעל הרמז, הדרוש הסוד, היו אומרים שאין ה- מקרא יוצא מיד פשוטו, כך, להכי- דיל ביצירתו. עם כל היותה רמז, דרוש וסוד, אין היא עוזבת את קרקע המציאות, כלומר, את קרקע הפשט.

וכאן הנשר בין שירת היחיד האני- דבידואליסטית של המשורר ובין שירת הכלל. כיון שה"אני" הוא גם סמל ל, "אתה" ול, "הוא", הרי כל פה המתרחש בעולם ובאומה נוגע ל- "אני" שלו. כשהוא שר על גאולת ישראל, הריהו שר על גאולתו הוא, וכשהמשורר שר על המקורות הנסי- תרים של ה, "אני" שלו, הריהו באורח זמן מתכוון גם למקורות הנסתרים של כלל ישראל ושל כלל העולם. בדומה למארש חל: קודשא בריך הוא והאוראורייתא וישראל — חד הוא.

הילכך נקרא אחד מספרי שירתו, "עם אל פנים", כלומר, כל הרואה ב, "אני" אחד ולא את הפנים — מתחייב בנפש היצירה הזאת. הברבים אמורים ביהוד כלפי אלה הרואים בשירה האקטואלית של מין שירה של ש. שלום שני, הגורם כך מוכיח שלא ירד לעומקה של יצירתו בה ה, "אני" מודהה עם עולם ומלואו, ועולם ומלואו וכל מה שנוגע אליו, מוצא את משכנו בתוך ה, "אני". שהרי יש שאדם מתפלל תפילת יחיד למען הציבור ויש שהוא משתתף בתפילה בציבור למען יחידותו. אבל שתי ה- תפילות נובעות ממקור אחד ומכוור- גות אל מקור אחד. זאת ועוד, בשרי- רן, "התעוררות" אומר המשורר כך: "אני כן אותם מאהידים, בן אותם יהודי להבה / שרחם העפיל מר- ימים — ולבם שחת אהבה... / היה חיידי בעולמנו נקרא לעלות רקי עים / כד לחזור, ולהכיר מי כל עמ-השם נביאים". רצונו לומר, ובהי הוא הולך כנראה בדרך היסוד החסידי שבנשמתו, כי כל גדולי ישי- ראל, חרף רשות יחידותם שושיגו בה הישגו העצום שזאת הורממות נפש — הישגו העצום של שירתו ושל כלל ישראל ושל כלל העולם. וכן ריה"ל שכתב את "הכתרי". כתב גם אותם שירי ציון המפורסמים, שבעשרה השירי צומי-

נאמר כי, "הרימה האמנותית אצל ש. שלום איננה אחת במסעלו הספ- רות כולו. ככל שהוא מתרחק מ- כזו דאישיו בוחה, המתמדה הגדו- לה, מרזי האני, מהפלא שבנופי נש- מתו ועז רצונו לחבוק עולמות שא- גם מושרשים בתוכו כראוי. כן הולך ומתפסע הממש שבהישגיו הפיוטיים. משום כך נבצר ממנו, למעשה ה- בוש בתחום האפי והדומטי, על אף מאבקו הרציני לכבוש לעצמו מקום נכבד בעולם הסיפור והדראמה" (1) אולם לדעתו של המשורר אין אצלו כל התרחקות מהפלא שבנופי נשמתו אף איננו מבקש לחבוק עולמות שאינם מושרשים כראוי בתוכו. מה שיר, מהותו ובו מתוכו נבע. וכל רתו בכללותו, והפרוזה למיניה, ושי- הצורות האחרות של יצירתו, נבעו אצלו ממקור אחד. אלא שהמקור מבצע ובה על ביטוייו בצורות שו- גות. טעמים עד הקצב הפיוטי גובר, וגולד השיר, פעמים, הצד האפי, ה- יחאורי גובר, ובא הסיפור על ביטוי, ופעמים יש צורך להקצב על ענייני- השעה, או נכתבת הרשימה, או המ- סה, כללה של היצירה, שאין בה דבר שאינו צומת מושרש אחד. זה גם סודה של יצירה בכלל, שה- יוצר כותב רק מה שהקול דובר אליו. והקול הזה אחד ויחיד הוא לגבי כל משורר ויוצר, לפי שרש נשמתו ולפי המקורות ששאב אל- קרבו.

אין, "הקול הדובר" ניתן להתגדר במדויק, כבחינה, זאת ראה הכר- בכוחות הריחו מין פלא, מתנת אל- קים, הניתן להיות מורגש רק אצל הנוכח בו. מכל מקום, באחד מהשי- רים הראשונים שלו, "סחור מדי- רה", כתוב כך: "אבותי היו נביאים והגיעו / גלויי עינים לשיש הש- הור / אבות לא אבו מן השיש לחזור — / אך בעמקי נשמתו ציו- ניים הטבעו. / שלבים גלית בערישי- לאלוה / ורחוק גערויהם עליתי יום יום..."

באגדה: "ארבעה נכנסו לפירס... וקאמר להו ר"ע כשאחם מניעין אצל אבני שיש סהור אל תאמרו מים... כי מי שהוא מגיע בצפייתו לאוחו מקום נראין לו שם מים רבים, ואין שם מים כל עיקר, אלא דמות בעולם נראה לו וגו'". רצונו לומר בה: אבות אבותיו היו חושים גלויי עינים, בצפייתם הגיעו לשיש הפהור- המי- שורר עצמו, אמנם אינו מגיע לקר- סולי קרסוליהם, אבל גילה בעמקי נפשו ציונים שהם הטביעו בדמו, ציונים של חיפוש תשובות על השא- לות והתמיהות הגדולות העומדות ב- רומו של עולם, עם זאת גם קבלת המענה מאיזה מקור נסתר שאיננו יודע הגדרתו. מתנת אלוה זו כורכת בתוכה גם סבל מסויים: רצון הלב לזכות בה; רציה שאינה באה תמיד על סיפוקה. יש שהצפיה למענה מת- משכת הרבה, כל ההתדפקויות הנפ- שיות על דלתות סוגרו של, "הקול הדובר" אינן זוכות למענה המצופה. או הנפש מתייסרת במסכתיה יסורים המתקראים גם חבלי יצירה.

בפואימה, און בן פלא", למשל, רשם המשורר את תולדות חייו גם חיו, לדורות הבאים, ולמנו ידע גם הוא את הדרך אליו. זו הדרך שתעה בה בילדותו בהרי הקרפטים, התי- חק מאומנתו להלך יחידי ביצה, פתאום ראה מעיין בוקע מתחת לע- צים: "מעיין הילדות שם פקתה- ציניים... / המים צלולים ונפשי מ- סללת / ורו בי גדלק, לא יבנה עול- מית: / אני המעיין הבוקע בחלד / אני המחויש ומדובב פה תמיד."

המעיין הזה היה לנפשו מבחינת התגלות, שכאילו ביקשה ממנו בכחיות לו לפה. "מאז כל חיי איננו אלא סר... / ואני האאות מני ערש עד קבר..." וגם נעשה לו אז ברור כי: "כל זכרתי מה בחלד היתה כבר סבו- עה במסגרת היחיד". ואמנם כך היא דרך יצירתו מאז ועד היום. הוא מרגיש שמשוה נעלם בקרבו תובע ממנו שיהיה לו לפה. וכפי שאמר זאת ב, "סחור למדורת": "לא ידעתי למי אני שר. מי שר בי / חותמים צרופים בדמי להגיים..." הנעלם הזה שאת לבו הוא מכה שומע המשורר תמיד בקרבו: "הפעתי ללחשו לו דבר ואין אתי השפה, ידע אני כי קרוב הוא, כקרוב אפילו לצלילי, אך כשחפצתי לנגוע בו אט — וידי לא תגיע אלי". אותו גם יבנה בהרבה שמה. יש והוא קורא לו, "אני ופני- שמו", "הוא", "הוא הברק האני" / והוא — הממש וההזון... / והוא ה- מרחם על כושלתיים" ובמקום אחר, "חי אני וחי הזמן ההלך / אם לא אני ואתה הוא המלך...".

לאורך כל שירי נזחר מאד המ- שורר שלא לקרוא לקול הדובר בו כשם אליקים, ושב מפני שהשם המ- פורש היה נוגב מהיגוי בימי ילדותו ועל כן לא העז לזוהת את הקול הי- דובר וכו'. ב, בפירוש אליקים, שכן אינו רואה עצמו מוסמך לכך. מכאן שירי אי ההבנות גם אצל אלה מגדולי המ- בקרים שחדרו עמוק ליצירתו, שטענו כי. האליקים בשירי הוא תוצאה בל- בד של יקחים שיריה רגש האתא במ- בין יסוד נפשי מסויים של האני לבין איזה אני-עליון קוסמי שקלסתר פניו זהים עם דיוקן אותו, "היא" מיס-

1. ב. קורצויל: "בין חזון לבין האבסורד" ע' 110.
2. שירי ח' ע' 12.
3. כל שירים ח"א עמ' 57.
4. ב. קורצויל שם עמוד 118.
5. שם ע' 112.